

Сучасні проблеми села

УДК 94(438):329 «1990–2000»

В. О. Кірєєва

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ 80-Х РР. XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

У науковій розвідці розглянуто особливості аграрної політики Польщі наприкінці 1980-х – на початку XXI ст. Характеризовано зміни в сільському господарстві Польщі після розвалу політичної та економічної соціалістичної системи. Визначено цілі, які були поставлені на перше місце та їх втілення у життя на шляху до економічного розвитку та стабільності. Визначено заходи польського уряду щодо євроінтеграційного курсу країни до 2004 р., з урахуванням специфіки країни та її господарства.

Ключові слова: аграрна політика, економічні реформи, «шокова терапія», програма модернізації, приватна власність, курс на євроінтеграцію.

Постановка проблеми. Сільське господарство й до сьогодні відіграє провідну роль в економічному житті Польщі, залишаючись фундаментом для багатьох інших галузей польської економіки. Вивчення особливостей аграрної політики наприкінці 80-х рр. XX – початку XXI ст. дає можливість розглянути основні аспекти соціально-економічних трансформацій в аграрній сфері Польщі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській полоністиці окремі розвідки щодо означеної проблеми належать І. Селівановій–Зеркаль [1–2], В. Палеховій [3], Т. Осташко [6], В. Нелеп [10], В. Власову [14].

Мета. Автор статті ставить за мету проаналізувати особливості аграрної політики Польщі наприкінці 80-х рр. XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Польща почала перетворення однією з перших серед постсоціалістичних країн у 1989 р. Економічні реформи були різко прискорені на основі системних й якісних політичних змін (хоча відлік останніх, падіння соціалізму деякі ведуть з першого візиту папи Іоанна-Павла II в Польщу в 1979 р., без якого не сталася б антикомуністична революція 1989 р.). Революційними можна вважати вибори, що поклали край монополії Комуністичної партії та розчистили шлях до демократії. Саме завдячуючи цьому, польські реформатори змогли здійснити радикальні економічні перетворення. Апелюючи до кризових для країни 1980-х рр., новопосталий уряд Т. Мазовецького переконав більшість поляків, що альтернативи в ринкових реформ немає, а будь-яка затримка в здійсненні перетворень лише погіршить ситуацію. У перші місяці 1990 р. обмеження в грошово-фінансовій сфері (разом із широкою лібералізацією практично всіх сфер економічного життя) були настільки

жорсткими, що саме ця нова політика отримала назву «шокової терапії». Програма радикальних економічних реформ проводилася першим некомуністичним урядом під керівництвом Т. Мазовецького, хоча частіше її називали «планом Бальцеровича», оскільки саме останній був ключовою особою у її розробці [3, 63].

На думку Л. Бальцеровича, здатність економічної політики забезпечити досягнення поставлених цілей залежить, першочергово від загальнополітичних факторів, адже політична нестабільність не дає можливості контролювати хід виконання програм. Одним із найважливіших параметрів економічної політики ним був названий проміжок часу між політичним проривом та початком реалізації комплексної економічної програми – «чим менший період між політичним проривом та початком економічних реформ, тим успішніше йдуть реформи» [3, 63]. Аграрний розділ програми Л. Бальцеровича передбачав: виділення капіталовкладень для агропромислового комплексу пропорційно його внеску в національний дохід; поступове нарощення промислового потенціалу з виготовлення засобів виробництва для сільського господарства і харчової промисловості; поступовий перевід всіх галузей продовольчого комплексу на ринкові відносини, а ціни на засоби виробництва і на його продукцію мали визначатися попиту і пропозицією на ринку. Також передбачалася приватизація державних і кооперативних сільськогосподарських підприємств, а також заохочення приватних і державних капіталовкладень у сферу послуг на селі й дрібну харчову промисловість, що мало змінити аграрну інфраструктуру і підвищити ефективність господарювання [4, 87–88].

На початковому етапі реалізації стабілізаційна програма (план Л. Бальцеровича) мала позитивний вплив на сільське господарство. Однак вже наприкінці 1990 р. ситуація була критичною. Лібералізація цін спричинила стрімкий стрибок відсотків по кредитах. Аграрії, які ще не пристосувалися до нових економічних та й політичних реалій, протестували проти урядових заходів і вимагали втручання держави в аграрну сферу. Уряд за умов глибокої економічної кризи намагався регулювати фінансовий ринок. У 1990 р. було відкрито дві пільгові кредитні лінії на закупівлю мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Однак, зважаючи на незначний потенціал, суттєво, а головне миттєво, покращити ситуацію в галузі не вдалося.

Протягом 1991–1992 рр. уряд видав низку законів, які допомогли стабілізувати ситуацію в сільському господарстві. У 1992 р. селяни одержали доступ до низькопроцентних кредитів на закупівлю кормів, пального, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. Було відновлено часткове дотування виробництва тваринницької продукції. Селяни отримали можливість скористатися пільговим кредитом для придбання та освоєння землі. Проте, вказані заходи були тимчасовим і не принесли

очікуваного пожвавлення сільськогосподарського виробництва. У 1992 р. під тиском селян відбулося часткове повернення до протекціоністської політики в торгівлі сільгосппродукцією, що суттєво «пом'якшило» конкуренцію між вітчизняними й іноземними виробниками на внутрішньому ринку. Польщею було використано практично всі засоби захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції. Зокрема, були підвищені митні збори на імпорт з 10% у 1991 р. до 20–30% у 1992–1993 рр. [4, 90].

Початок 1990-х років минав в атмосфері протестів селян, які вимагали державного втручання та фінансової допомоги. Під тиском селянських протестів, не маючи можливості в умовах кризи задовольнити вимоги селян, йшли уряди у відставку (Белецького, Ольшевського та Сухоцької). «Шокова терапія» негативно позначилася на житті широких прошарків населення, виявилася надзвичайно болючою, тож дуже швидко прийшло розчарування в реформаторах, що призвело до зміни уряду реформаторів. Т. Мазовецький програв на виборах президента 1990 р., а в 1993 р. на парламентських виборах реваншували колишні комуністи (Союз демократичної лівиці та Польська народна партія). Однак, реалії життя довели полякам, що не існує єдиного способу вирішення економічних проблем. У 1994–1997 рр. була успішно реалізована програма градуалістичних реформ першого віце-прем'єра Г. Колодко (головного критика «шокової терапії») «Стратегія для Польщі». Вона радикально різнилася від економічної політики, що проводилася на початку 1990-х [3, 64]. Ця друга хвиля реформ являла собою політику, спрямовану на поступове створення необхідних інститутів, зростання державного втручання в економіку, справедливий розподіл доходів. Програма «Стратегія для Польщі» проголошувала рівність державної й приватної власності. Було проведено комерціалізацію держпідприємств. Крім того, програма одним із пріоритетів поставила завдання пом'якшення та зниження суспільних втрат від реформ.

Прийнята у 1997 р. Конституція Республіки Польща статтею 20 визнавала соціальну ринкову економіку, засновану на свободі економічної діяльності, приватної власності, а також солідарності, діалозі та співпраці між соціальними партнерами, основою економічної системи. Відповідно до ст. 21, сільське господарство Польщі базується на сімейній формі господарювання – фермі. Конституція захищала власність і право спадкування. Відчуження землі дозволялось лише заради громадських потреб за умови виплати справедливої компенсації [5].

За законодавством сімейними є ферми, господарська діяльність на яких ведеться окремими фермерами, а загальна площа сільгоспугідь не перевищує 300 га. Особа, що бажала стати фермером, повинна мати середню або вищу освіту, або особисто працювати у сільському господарстві, або мати досвід роботи на фермі, принаймні п'ять років. Фермер (rolnik) – це фізична особа, що має у власності або орендує землі сільгосппризначення (не більше 300 га); має відповідну кваліфікацію; проживає в одному з населених пунктів чи районів, де розташовані сільськогосподарські землі, що включені до складу ферми.

За результатами структурних змін кінця 1980-х – середини 1990-х років, у Польщі провідні позиції почали займати фермерські господарства (84%). Колективні підприємства і кооперативи посідали лише 2%, 6% залишалось державних підприємств, 8% господарських товариств [6, 7]. Таким чином, фермерські господарства почали переважати.

Після обрання у 1995 р. Президентом Польщі О. Квасньєвського, аграрна політика почала набувати стратегічних цілей та завдань, вівся пошук засобів досягнення соціального компромісу в питаннях форм і масштабів державного інтервенціоналізму. Було розроблено пакт про сільське господарство, який включав три напрями політики: розвиток високотоварних господарств; створення на селі умов зайнятості, непов'язаної з сільським господарством; розв'язання складних соціальних проблем села [7, 38]. Президент був переконаним в тому, що майбутнє польського села пов'язане з інтеграцією до європейських структур. Однак процес відкриття польського ринку для іноземних сільськогосподарських товарів та пошук польськими аграріями свого місця в міжнародній торгівлі був складним, час від часу породжував «політичні кризи». Прикладом цього є ситуація 1999 р., коли в результаті відкриття польського ринку для імпорту сільськогосподарської продукції західних країн постраждали прибутки польських селян. Цим фактом скористалися члени селянської «Самооборони», блокуючи в січні 1999 р. 114 основних шляхів сполучення. Переговори з керівником «Самооборони» А. Леппером не дали результатів і уряд застосував силові методи для розблокування доріг. У результаті сутичок були поранені з обох сторін. Селяни дедалі наполегливіше вимагали проведення протекціоністської політики [8, 686].

Загалом 1998–2001 рр. стали періодом уповільнення темпів розвитку польської економіки. Проте, вже у 2002–2004 рр. Польщі вдалося повернутися до швидкого росту. Ключову роль тут відіграли два фактори: реорганізація державних фінансів і вступ до ЄС. Таким чином, успіх польських реформ протягом 1989–2004 рр. складався з низки злетів і падінь. Польщі вдалося знаходити на кожному етапі вихід із ситуації. Вона мусила здійснювати структурні реформи, застосовувати ефективні антикорупційні засоби і адекватну макроекономічну політику [9].

Уряд Є. Бузека розробив програму реструктуризації сільського господарства, яка мала змінити аграрну структуру і забезпечити перехід частини аграрників в неаграрне виробництво з вигодою для села і сільського господарства. Зміни стосувалися сфери обслуговування, маркетингової, фінансової, податкової діяльності [10, с. 19]. Важливим елементом перетворень стала широка підтримка народу, а також рішучість політичної влади не лише розпочати реформи, але і довести їх до кінця. Свою роль відіграли і збережена в суспільстві повага до приватної власності, і живі носії традицій приватного підприємництва.

Загалом у Польщі перевага належала сільськогосподарській політиці, яка враховувала передусім європейський досвід, зокрема Данії, де невеликі господарства спільно з ефективним виробництвом місцевих підприємств з широким

асортиментом послуг виробляли продовольства у кілька разів більше, ніж потрібно було для власного споживання [11, 221–222]. Сільське господарство Польщі виявилось сприйнятливим до реформ у формах власності й господарювання. Галузь практично склала підвалину для розбудови ринкової економіки. У Польщі реформування відносин власності у сільському господарстві принципово різнилося від інших посткомуністичних країн. По-перше, зміни у формах власності не набули реституційного і реприватизаційного характеру. По-друге, зміни стосувалися лише державного сектору, а не колективного. По-третє, мали місце регіональні, а не загальнодержавні відмінності, що охоплювали лише 45% сільського господарства країни [12, 7].

Зміни у сільському господарстві базувалися на демократизації посттоталітарного суспільства, в основі якої лежало підвищення рівня активності громадян, свобод і підприємництва. У 2001 р. сільське господарство Польщі вступило в етап підготовки до членства в ЄС. Відповідно змінювалися пріоритети галузі. Підготовчий період спричинив глибокі зміни. Зросли прибутки сільського населення. Збільшилась більше, ніж удесятеро частка домогосподарств, здатних конкурувати з фермами країн ЄС. У 2002 р. у Польщі було скореговано концепцію розвитку сільського господарства. Підготовлена урядовим центром стратегічних досліджень програма «Соціально-економічна трансформація в Польщі» візувала, що епоха, коли ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежала від його масштабів і використання трудомістких технологій, завершилася. Польські експерти вважали, що саме дрібні й середні господарства мають найбільші можливості для освоєння нових ефективних технологій, пов'язаних передусім із виробництвом чистої продукції [13, 145]. З 2003 р. у Польщі почав зростати зовнішньоторговельний баланс основних каналів агропродовольства. Вона долучилася до активної участі у світовому розподілі праці у виробництві продуктів харчування.

На розвиток аграрного сектору Польщі значний вплив справили зовнішньоекономічні фактори, особливо після відкриття аграрного ринку країни, пов'язаного зі вступом країни до ЄС, створенням у країні спільних підприємств. Використовуючи дешеві польські ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції (особливо м'яса птиці), іноземні інвестори будували птахофабрики з вирощування бройлерів, не розвиваючи місцеву сировинну комбікормову базу (оскільки не зацікавлені у вирощуванні зернових культур), завозячи готову продукцію із своїх країн. Технологічний процес повністю розрахований на використання комбікормів іноземного походження. При виникненні негативних сигналів ринку (як економічних, так і політичних), існує загроза економічній діяльності птахофабрик через неможливість їх швидкого переведення на польський корм [2, 114].

Програма модернізації й реструктуризації сільськогосподарського виробництва Польщі 2000-х років передбачала прискорене роздержавлення держгоспів. Це був болісний процес, який призвів до того, що близько четверті мільйона їх працівників втратили роботу, більшість із них потрапили до

категорії хронічних безробітних. Водночас відбулося створення нових форм виробництва. На початку 2000-х років у Польщі було 29 господарств (з 2 тис. наявних), що мали площу більше 1 тис. га, з яких 11 належало фізичним і 18 – юридичним особам. 174 господарств мали площу від 500 до 1000 га, з яких 86 господарств були приватними і 88 – власністю юридичних осіб. Господарств площею від 100 до 500 га було 940, з яких 691 перебували у приватній власності і 249 – у власності юридичних осіб. У 2002 р. Урядовий центр стратегічних досліджень у Польщі підготував документ «Соціально-економічні трансформації в Польщі». У ньому була представлена нова тактика і стратегія розвитку сільського господарства. На думку окремих науковців, епоха, коли ефективність галузі залежала від масштабів, завершувалась і було нагальним розвивати дрібне і середнє виробництва, як найбільш прийнятне до сучасних технологій, пов'язаних насамперед із виробництвом біологічно чистої продукції, попит на яку у світі зростає [2, 1155]. Польща продовжувала неухильно шукати своє місце у системі європейського сільського господарства.

Проведені аграрні перетворення до 2004 р. мали такі складники: єдність і цілісність із загальнодержавною політикою розвитку країни, яка полягала в лібералізації та належній державній підтримці сільського господарства; забезпеченість нормативно-законодавчого оформлення загальнодержавної політики відповідно до цілей економічної політики ЄС; програмованість у виконанні економічних стратегій та їх аграрної складової [14, 118].

Формуючи напрями національної аграрної політики, Польща основними орієнтирами обрала пріоритети Спільної аграрної політики ЄС: підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння науково-технічного прогресу, раціоналізації сільськогосподарського виробництва та оптимального використання факторів виробництва, особливо робочої сили і збільшення доходів селян, насамперед за рахунок підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників, забезпечивши їм життєвий рівень міського населення; стабілізація ринку; забезпечення продовольчої безпеки; постачання населенню аграрних продуктів за прийнятними цінами [15, 68].

Висновки. Таким чином, аграрна політика Польської держави у 1990–2004 рр. мала системний характер і відповідала загальній меті – побудувати конкурентоспроможне, базоване на принципі приватної власності, сучасне сільське господарство. Незважаючи на перші кризові 1991–1993 роки, урядові ініціативи рішуче ламали стару систему господарювання і розробляли програми, які повинні були інтегрувати сільське господарство Польщі в світовий економічний простір.

Список використаної літератури та джерел:

1. Селіванова–Зеркаль І. О. Сільське господарство Польщі: еволюція 2000-років у вимірі європейської інтеграції / І. О. Селіванова–Зеркаль // *Історичний архів*. – 2015. – Вип. 14. – С. 121–127.
2. Селіванова–Зеркаль І. О. З історії розвитку сільської кооперації Польщі: тенденції 1990–2000 років / І. О. Селіванова–Зеркаль // *Історичний архів*. – 2015. – Вип. 14. – С. 113–119.
3. Палехова В. А. Польський досвід переходу до ринку: досвід для України. // *Історичний архів*. – Вип. 2. – С. 62–

72. Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ians/2008_2/2-8.pdf
4. *Аграрная реформа в странах Центрально-Восточной Европы и России (1990–2000)* / РАН, Институт международных экономических и политических исследований. – М.: Наука, 2003. – 255 с.
5. Конституция Республики Польша. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
6. Осташко Т.О. Закономірності і особливості ринкових трансформацій в аграрному секторі країн з перехідною економікою / Т.О. Осташко // *Економіка прогнозування*. – 2003. – №1. – С.1–13.
7. Лыкошина Л.С. Политический портрет Александра Квасневского / Л.С. Лыкошина. – М., 2001. – 72 с.
8. Зашкільняк Л.О. Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
9. Колодко В. Гжежов. Великая польская трансформация: уроки развивающихся рынков / В. Колодко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tiger.edu.pl/aktualnosci/mir.0306.pdf>
10. Нелеп В.М. Реформування адміністративно-територіального устрою і створення системи місцевого самоврядування в Польщі та Франції / В.М. Нелеп // *Економіка АПК*. – 2005. – №11. – С.56–58.
11. Кравчик Рафал. Распад и возрождение польской экономики / Рафал Кравчик. – М.: Из-во «Новости», 1991. – 240 с.
12. Плішка Т.Я. Розвиток ринку нерухомості в процесі трансформації сільського господарства Польщі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук / Т.Я. Плішка – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
13. *Transformacja społeczno – gospodarcza w Polsce*. RCSS. – 160 s.
14. Власов В. Сільське господарство Польщі після вступу до Європейського Союзу / В. Власов, М. Онищук, О. Овсянніков // *Економіка АПК*. – 2005. – №12. – С.116–121.
15. Шнаар Д. Реформа общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ / Д. Шнаар, К. Беме // *АПК: экономика, управление*. – 2004. – №7. – С.67–68.

References

1. Selivanova–Zerkal I. O. (2015) *Agriculture Poland: evolution of 2000s in terms of European integration*. *Historical Archive*, 14, 121–127, (in Ukr).
2. Selivanova–Zerkal I. O. (2015) *In historical development of Poland rural cooperation: tendencies 1990–2000s*. *Historical Archive*, 14, 13–119, (in Ukr).
3. Palekhova V.A. (2008) *Polish experience of transition to a market economy: experience for Ukraine*. *Historical Archive*, 2, 62–72. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ians/2008_2/2-8.pdf (in Ukr).
4. *Agrarian reform in the countries of Central and Eastern Europe and Russia (1990–2000s)* (2003) / RAC, Institute for International Economic and Political Studies. Moskva, Nauka, (in Rus).
5. *The Constitution of the Republic of Poland*. Retrieved from <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
6. Ostashko T.O. *Patterns and characteristics of market transformation in the agricultural sector with transition economy*. *Forecasting Economic*, 1, 1–13, (in Ukr).
7. Lykoshina L.S. (2001) *The political portrait of Aleksander Kwanyńewski*. Moskva. (in Rus).
8. Zashkilnyak L.O. (2002) *History of Poland from ancient times to the present days*. Lviv: Lviv National University named after Ivan Franko, (in Ukr).
9. Kolodko V. Grzerzow. *Great Polish Transformation: Lessons of Emerging Markets*. Retrieved from <http://www.tiger.edu.pl/aktualnosci/mir.0306.pdf> (in Rus).
10. Nelep V.M. (2005) *Reform of the administrative-territorial structure and creation of a system of local government in Poland and France*. *Economics of Agricultural Sector*, 11, 56–58, (in Ukr).

11. Kravchik Rafal. (1991) *The collapse and revival of the Polish Economics*. Moskva, Publishing Office “Novosti”, (in Rus).
12. Plishka T.Y. (2000) *The development of real estate market in the transformation of agriculture in Poland: Extended Abstract of Ph.D. in Economics Dissertation*. Dnipropetrovsk, (in Ukr).
13. *Transformacja społeczno – gospodarcza w Polsce*. RCSS.
14. Vlasov V. (2005) *Poland Agriculture Poland after accession to EU Economics of Agricultural Sector*, 12, 116–121, (in Ukr).
15. Shpaar D. (2004) *Reform of the common agricultural policy in the European Union and its consequences for the FRG Agricultural Sector: Economics, Management*, 7, 67–68, (in Rus).

V.O. Kirieieva

FEATURES OF THE AGRARIAN POLICY OF POLAND IN THE LATE 80S XX – IN EARLY XXI CENTURY

Agriculture until today plays a significant role in the economic life of Poland, being the foundation for many other sectors of the Polish economy. Study features of the agrarian policy in the late 80s. XX – in early XXI cent. provides an opportunity to consider the main aspects of socio-economic transformations in the agricultural sector in Poland. Selivanova – Zerkal I., Palekhova V., Ostashko T., Nelep V., Vlasov V. are engaged in the abovementioned issues in the Ukrainian Polish Studies. Taking this into consideration, the author aims to analyze the features of the Agrarian Policy of Poland in the late 80s. XX – in early XXI cent.

Socio-political transformations in the late 1980s – in early 1990s were a prerequisite for the formation of the Polish agricultural transformation program. It was part of general-political strategies, had mixed socio-economic results. The program of restructuring the Polish agriculture, which implemented various government teams, was aimed at changing the structure of production, expanding the share of its non agricultural segment in the village, attracting the foreign capital. Agricultural policy aimed at changing the social paradigm of agriculture, its transition to capitalist principles. Polish reformers quite fundamentally related to the post-communist changes, development of market principles the agrarian economy. Agriculture Poland showed a susceptibility to those liberal reforms, which were proposed by the political elite.

Agricultural policy of Poland had the weight external component, which was aimed at positioning the domestic industry in the global food market. The program conversion of agriculture to the market included a task to create a competitive working environment, business climate, improvement of economic relations, monopolism management and implementation of procedures for acceptance of foreign aid.

Concept of the agrarian policy of Poland in content reflects the strategic goal of the country and consists of a set of programs aimed at improving agricultural production, rural development taking into account the public interest, the general trends of the European Union and the global world. The national interest was the defining creed of the agricultural policy.

As can be seen from the above the agricultural policy of the Polish State in 1990–2004 was systemic in nature and consistent with the common goal - to build competitive, based on the principle of private property, modern economy. Despite the early crisis 1991–1993, the government initiatives decisively broke the old economic system and developed programs had to integrate agriculture of Poland in the global economy.